

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Кафедра суспільних дисциплін

*І Всеукраїнська студентська
археологічна конференція*

**СТАРОЖИТНОСТІ, ПАМ'ЯТКИ,
АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ
УКРАЇНИ – ПОГЛЯД МОЛОДИХ
ВЧЕНИХ**

20 ЛИСТОПАДА 2024 РОКУ

Хмельницький – 2025

Рецензенти:

Квітковський В. І. – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії, археології та гуманітарних наук Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, науковий співробітник Відділу археології Києва ІА НАН України.

Баженов О. Л. – кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 12 від 16 травня 2025 р.) та вченої ради Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол № 5 від 21 травня 2025 р.).

Редакційна колегія:

Шоробура І. М., ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор (гол. ред.);

Островий В. М., завідувач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, доцент (заст. гол. ред.);

Семенчук С. О., кандидат історичних наук, доцент (відп. ред.);

Бучківська Г. В., декан гуманітарного факультету Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор;

Галус О. М., проректор з наукової роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор;

Поліщук О. С., проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор філософських наук, професор.

С 77 Старожитності, пам'ятки, археологічні знахідки України – погляд молодих вчених: матеріали І Всеукраїнської студентської археологічної конференції (м. Хмельницький, 20 листопада 2024 р.) [І. М. Шоробура (гол. ред.), В. М. Островий (заст. гол. ред.), С. О. Семенчук (відп. ред.), Г. В. Бучківська та ін.]. Хмельницький: ХГПА, 2025. 60 с.

Збірник матеріалів Всеукраїнської студентської археологічної конференції, що висвітлює актуальні питання старожитностей, пам'яток та археологічних знахідок України. Адресований широкому колу читачів, включаючи студентів, науковців, вчителів закладів загальної середньої та вищої освіти та всіх, хто цікавиться археологічною спадщиною України.

©Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2025

© Автори статей

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Панасюк Вікторія До питання щодо первинної обробки археологічного матеріалу	4
Мазур Роман Давньоруське городище Божськ	8
Тарчевський Андрій Давньоруські городища Новоушиччини	13
Сівак Максим Археологічні дослідження ружичанського могильника Черняхівської культури	17

СЕРЕДНЬОВІЧНА ТА РАННЬОМОДЕРНА АРХЕОЛОГІЯ

Ващенко Яна Відносини у трикутнику Русь-Візантія-Хозарія у IX – першій половині X ст.	22
Бочуля Максим Історія будівництва мінарету костелу Петра і Павла у місті Кам'янець-Подільський	25
Туранська Крістіна, Бочуля Максим Надпис під штукатуркою арабською мовою XVIII ст. в палаці Крупенських	30

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Ільчук Артем, Бочуля Максим Історіографія дослідження курганів міста Хмельницький	35
Оковита Юлія Фортифікаційні споруди як частина культурної спадщини: віу середньовічних замків до сучасних фортифікаційних комплексів	40
Казмерчук Ангеліна Замки та палаци Вінниччини як фактор розвитку туризму: історична спадщина, сучасні тенденції та перспективи.	44
Романовська Софія Туризм на Тернопільщині: можливості для розвитку через історичні та фортифікаційні об'єкти.	47
Нікітін Олександр Туризм на Рівненщині: можливості для розвитку через історичні та фортифікаційні об'єкти	51

ВИДАТНІ ПОСТАТІ В АРХЕОЛОГІЇ УКРАЇНИ

Баженов Максим «Дорожні нариси Поділля» К. Мельник-Антонович як джерело до археологічного вивчення Середнього Подністров'я	55
--	----

Бочуля Максим

студент групи І-216

гуманітарного факультету

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Науковий керівник: к. і. н., доцент **Семенчук С. О.**

Історія будівництва мінарету костелу Петра і Павла у місті Кам'янець-Подільський

Кафедральний костел святих Петра і Павла у Кам'янці-Подільському – унікальний зразок архітектури, що поєднує в собі риси мусульманської та католицької віри. Мінарет, нетиповий елемент для католицького храму, з'явився тут в період турецької окупації, коли костел перетворили на мечеть. Після вигнання турків мінарет залишили як історичну пам'ятку, а згодом увінчали скульптурою Богородиці. Сьогодні мінарет є символом багатой та складної історії міста.

Ключові слова: м. Кам'янець-Подільський, Османська імперія, Мехмед IV, костел Петра і Павла, мінарет.

Османська імперія – мусульманська держава з історією в понад 600 років (1299–1922 рр.). Порта була грізною силою в 3 частинах світу: Африці, Азії та Європі. Активне європейське панування осман в Європі розпочинається із завоювання столиці імперії Ромеїв (Візантійської імперії) – м. Константинопіль в 1453 р. Землі Поділля, що знаходяться на території сучасної України, були не винятком, вони відіграли важливу роль в історії Східної Європи. Протягом століть ці землі перебували під впливом різних держав та імперій, і однією з них була Османська імперія. Подільські землі, розташовані на перетині культурних, політичних і економічних шляхів, знаходилися під османським впливом впродовж 1672-1699 років. Під цим впливом регіон пережив низку перетворень, що мали велике значення для його розвитку і політичного ландшафту Східної Європи. Був створений Кам'янецький єялет з центром в м. Кам'янець-Подільський. Єялет простягався на теренах сучасних Тербовлянського та Чортківського районів (Тернопільської обл.); Кам'янець-Подільського, Дунаєвецького, Городоцького, Ярмолинецького, Вінковецького, Чемеровецького, Деражнянського, Хмельницького, Летичівського р-нів (Хмельницької обл.); Могилів-Подільського, Літинського та Барського районів Вінницької області.

У пропонованій статті ставиться за мету ознайомитися з архітектурною пам'яткою Османської імперії XVII ст., що знаходиться в м. Кам'янець-Подільський – мінарет костелу Петра і Павла.

Даною темою з дослідженням османського панування на території Поділля займалися українські історики: М. Баланчук [1], Р. Козак [2], Р. Нагнибіда [3], В. Сінгілевич [4], О. Любіцева [5], І. Смирнов [5], Л. Томко [6], Ф. Туранли [7]. Польський історик Д. Колодзейчик [9]. Турецькі дослідники, зокрема М. Озгюлеш [10] та Ф. Озер [10].

Мінарет – це висока, вузька вежа, яка є частиною мечеті. Він використовується муедзином для заклику (азан) мусульман на молитву п'ять разів на день. Фаджир – перед світанком. Зухр – опівдні, після того як сонце перейшло зеніту. Аср – післяобідня молитва. Магріб – відразу після заходу сонця. Інша – вечірня молитва у темну пору – Заклиу.

1672 р. Кам'янець-Подільський був захоплений Османською імперією і місто стало частиною її володінь. Польський дослідник Д. Колодзейчик зазначає: «Необхідно відмітити кілька основних хвиль, які у різні історичні часи призвели до руйнівних змін пам'яток сакральної архітектури Кам'янця. Перш за все, це турецька окупація 1672-1699 рр., яка спричинила зміни архітектоніки, зовнішнього вигляду та інтер'єру більшості християнських споруд. Можна акцентувати основні деструктивні зміни, що відбулися у період панування турків на Поділлі:

а) повна руйнація архітектурних об'єктів (костел єзуїтів і монастир кармелітів були розібрані на побудову моста);

б) зміна конфесійної приналежності більшості християнських храмів, перетворення їх на мечеті (кожній конфесії було залишено по одній святині);

в) добудова елементів, що демонструють перевагу мусульманської релігії над християнством (мінарет над каплицею Кам'янецького кафедрального костелу.);

г) заміна опорядження в інтер'єрах (знищено християнські вівтарі, встановлено турецькі казальниці (мімбар у домініканському костелі), спалено монастирські бібліотеки та ін.)» [9, с. 59]. З цих фактів, що наводить Д. Колодзейчик християнські храми, як католицькі костели, так і православні церкви, були перетворені на мечеті.

Турецькі дослідники М. Озгюлеш та Ф. Озер в своїй праці наводять ряд святинь, які зазнали османського впливу (табл. 1).

Таблиця 1

**Перебудова церков міста Кам'янець-Подільський на мечеті (за М. Озгюлешом,
Ф. Озером «Мечеть хасекі султана в Україні і мінбер нагадування») [10, с. 73]**

Назва святині до 1672 р.	Назва святині перетвореної на мечеть з 1672 р.
Костел св. Петра і св. Павла	Мечеть Мехмеда IV
Невідомий	Мечеть Валіде Хатідже Турхан Султан
Домініканський костел св. Миколая	Мечеть Хасекі Гюльнуш Султан

Православна церква св. Іоана	Мечеть великого візира Кепрюлю Фазила Ахмеда-паші
Свято-Троїцька православна церква	Мечеть другого візира Мусагіба Мустафи-паші
Миколаївська вірменська церква	Мечеть третього візира Кара Мустафи-паші
Костел кармелітів	Мечеть проповідника Вані Мехмеда Ефенді
Католицький костел св. Станіслава	Мечеть Бейлербея Халіла паші

І. Смирнов та О. Любіцева в своїй праці «Комплексний розвиток м. Кам'янця-Подільського як туристичної дестинації: ресурси національно-патріотичного та меморіального туризму» [5], наводять факт, що незабаром після захоплення Кам'янця-Подільського в 1672 р. протягом наступних кількох років Османська імперія вчинила жорсткі дії щодо католицької громади міста. Польські та вірменські католики, які становили значну частину населення, були примусово виселені з міста. Їхні домівки та майно конфісковували і передавалися родинам мусульманських воїнів. Ці жорсткі заходи мали на меті не лише зламати спротив завойованого населення, але й змінити етнорелігійний склад міста. Османська влада прагнула до того, щоб Кам'янець-Подільський став центром ісламу на Поділлі. Водночас, турки намагалися заручитися підтримкою місцевого православного населення. З цією метою у 1681 р. в Кам'янці-Подільському було створено православну єпархію. Митрополит, який очолив її, напрямку підкорявся Константинопольському патріарху. Окрім того, османи вживали заходів для ісламізації українського населення Поділля. Ці заходи включали пропаганду ісламу, будівництво мечетей, а також надання пільг тим, хто приймав мусульманську віру. Однак, спроби ісламізації не мали значного успіху. Більшість українців на Поділлі зберегли свою православну віру та культурну ідентичність [5, с. 33-34].

Історик Р. Козак стверджує «Одним із перших її кроків стало перетворення християнських храмів у мечеті» [2]. З цих слів можна визначити, що Османська імперія почала перетворювати християнські храми на мечеті. Це була їхня звична практика на захоплених територіях, адже вони хотіли зміцнити свою владу та поширити свою релігію. Через тиждень після захоплення міста, 2 вересня 1672 р., султан Мехмед IV відвідав п'ятничну молитву. Це важлива релігійна подія для мусульман, яка зазвичай відбувається щотижня в мечеті у п'ятницю. Султан Мехмед IV молився у кафедральному костелі святих апостолів Петра і Павла, який було перетворено на мечеть. Це свідчить про те, що костел був одним із найважливіших храмів міста.

До величного костелу Петра і Павла, який колись був центром релігійного життя католиків в місті Кам'янець-Подільський, добудували мінарет, що символізував нову владу [4, с. 81-82]. Костел св. Петра і Павла був перейменований – на мечеть Султана Мехмеда IV [7, с. 72–73]. Р. Нагнибіда в праці про «Оборонні укріплення Поділля в 1672–1699 роках» стверджує: «Султан Мехмед IV, увійшовши до захопленого турецькими військами міста, особисто приніс прапор з датою перемоги до костелу, який згодом став мечеттю. Юсуф Ефенді був призначений першим імамом, а 20 осіб склали його релігійний персонал. Мінарет був збудований біля західного фасаду, проте будівництво другого мінарету біля північного фасаду так і не відбулося. Католицьке кладовище, що прилягало до костелу, було перетворено на мусульманський цвинтар» [3, с. 221].

Висота мінарету становить 36,5 м [6]. Його основою стала каплиця XVI ст. у вигляді куба, яку турки заклали камінням, а зверху встановили округлу двадцятиметрову вежу зі 144 гвинтовими кам'яними сходами в середині та балконом на горі з якого п'ять разів на добу муедзин закликав до молитви мусульман міста. Всі прикраси та начиння, які були в костьолі, турки знищили. Також вони вивезли за місто кістки християн, похованих на цвинтарі біля катедри [5, с. 33]. На фундаменті католицької каплиці XVI ст., яка була засипана щебенем, османи збудували величний мінарет. Ця брутальна архітектурна інтервенція символізувала собою не лише зміну влади в місті, але й тріумф ісламу над християнством. Костел, який служив місцем поклоніння та духовної підтримки для католицької громади, був перетворений на фундамент для символу чужої віри. Це перетворення стало болючим нагадуванням про жорстокість завойовників та пригнічення місцевого населення [8].

Після повернення Кам'янця-Подільського Речі Посполитій за Карловицьким мирним договором в 1699 р., виникла проблема з мінаретом, збудованим османами. Знищити його не можна було через заборону руйнувати османські споруди, але й залишати його як символ ісламу над католицизмом не хотілося. Рішенням стало встановлення на вершині мінарету статуї Божої Матері. Скульптура (4,5 м), виготовлена з металевго каркасу та обшита листами з мідно-срібного сплаву, не лише піднімала католицизм над ісламом, але й виконувала практичну функцію. Завдяки шарнірному кріпленню статуя могла хитатися під час сильних вітрів, аби не пошкодитись [1, с. 126].

Отже, мінарет костелу Петра і Павла в Кам'янці-Подільському – це унікальна пам'ятка, що протягом століть слугувала свідком бурхливого історичного минулого міста. Зведений у 1672 р., як символ османського панування, він згодом став виразним елементом католицького костелу. Після звільнення Кам'янця-Подільського від османського панування у 1699 р. мінарет не був зруйнований. Замість цього на його вершині було встановлено статую

Божої Матері, що перетворило його на релігійний символ християнства. Тому мінарет до сьогодні залишається одним із найвідоміших та привабливих для туристів об'єктів міста Кам'янець-Подільський.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баланчук М. Суспільно-історичні туристичні ресурси поділля. Наукові записки. 2008. № 2. С. 124-130.
2. Козак Р. Залишки міхрабу в Кам'янці-Подільському. *Кам'янець-Подільський «ПЕРШИЙ ПОРТАЛ»*. URL: https://k-p.net.ua/istoriya_kamyantca/pamiyatku/6401-mihrab-kamianets.html (дата звернення: 28.05.2024).
3. Нагнибіда Р. В. Оборонні укріплення Подільського воєводства у часи польсько-турецької війни 1672–1699 років. Праці Центру пам'яткознавства. 2015. № 27. С. 206-225.
4. Сінгілевич В. О. Синтез культур у мовному просторі кам'янцяподільського. Збірник тез доповідей IV Міжнародної наукової конференції курсантів і студентів. 2017. № 4. С. 80-82.
5. Смирнов І. О., Любіцева О. О. Комплексний розвиток м. Кам'янця-Подільського як туристичної дестинації: ресурси національно-патріотичного та меморіального туризму. Роль та значення індустрії туризму й гостинності у розвитку територій, громад, держави: монографія / Рецензист: Л. В. Транченко, Р. Я. Баран, Б. Б. Семак. Львів, 2022. С. 29-49.
6. Томко Л. Костел святих апостолів Петра і Павла. Кам'янець-Подільський, 2022. URL: https://www.youtube.com/watch?v=e2jtWv9Sens&pp=ygVe0JrQsNGE0LXQtNGA0LDQu9GM0L3QuNC5INC60L7RgdGC0LXQuYDRgdCy0Y_RgtC40YUg0JDQv9C-0YHRgtC-0LvRltCyINCf0LXRgtGA0LAg0ZYg0J_QsNCy0LvQsA== (дата звернення: 26.05.2024).
7. Туранли Ф. Дипломатична діяльність українських гетьманів: чорноморський вектор. Європейські історичні студії. 2017. № 17. С. 125-149.
8. Що залишили по собі турки в Кам'янці-Подільському: мінарет при костелі. *Новини Хмельницького "Є" ue.ua*: URL: https://ye.ua/istiriya/51721_Scho_zalishili_po_sobi_turki_v_Kam_yanci_Podilskomu_minaret_pri_kosteli.html (дата звернення: 26.05.2024).
9. Kołodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim: ealet kamieniecki 1672-1699. Warszawa, 1994. 139 s.

10. Özgüleş M., Özer F. Ukrayna'da bir haseki sultan camisi ve yadigâr kalan minberi. Sanat Tarihi Yıllığı. 2014. No. 23. P. 69-108.

Туранська Крістіна

студентка групи МВР-21

факультету міжнародних відносин

Львівського національного університету імені Івана Франка

Бочуля Максим

студент групи І-21

гуманітарного факультету

Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Науковий керівник: к. і. н., доцент Семенчук С. О.

Надпис під штукатуркою арабською мовою XVIII ст. в палаці Крупенських

У статті проаналізовано арабський напис, виявлений у палаці Крупенських, який свідчить про багаті міжкультурні взаємодії на території України у XVIII ст. Вивчення цього артефакту розкриває нові сторінки історії та підкреслює важливість культурного обміну між Сходом і Заходом. Особлива увага приділяється впливу арабської каліграфії та орнаментики на розвиток українського мистецтва того періоду. Також розглядається можливість, що плити були привезені з Хотинської фортеці після її перебудови в османський період.

Ключові слова: арабський напис, штукатурка, Османська імперія, палац Крупенських, Ахмед III, Хотинська фортеця.

На початку XVIII ст. в палаці Крупенських, що розташований у селі Кривчик Дунаєвецької міської громади Хмельницької області, був виявлений унікальний надпис під штукатуркою, виконаний арабською мовою. Цей надпис є важливим артефактом, що свідчить про культурні зв'язки та взаємодії, які існували на території України в ті часи. Його виявлення стало важливим відкриттям для істориків та археологів, оскільки він дозволив краще зрозуміти історичний контекст і культурні впливи того періоду. Надпис, виконаний витонченою арабською каліграфією, свідчить про високий рівень майстерності його творців. Існування таких написів підкреслює важливість культурного обміну між різними народами і релігіями. Вивчення цього артефакту допомагає розширити знання про історію палацу